

A Magyar PEN Club a rendszerváltozás után

1990 tavasza után az irodalmi-kulturális intézményrendszer is viszonylag rövid, ám annál radikálisabb átalakuláson esett át. Az összeomlott Kádár-rendszerből a „szabadság dzsungelébe” lépve írónak és olvasónak, a demokratikus Magyar Köztársaság valamennyi polgárának örömteli tapasztalata volt, hogy számos új könyvkiadó, folyóirat, társaság alakult, alapítványok születtek. Eközben amellet, hogy számos nagy múltú orgánium nem jelent meg többé, felszámolták az állami finanszírozási és támogatási monopóliumok addigi rendszerét. Ezzel egy csapásra megszűnt a könyv- és lapkiadás mesterségesen fenntartott egyensúlya is, aminek következményei a szabadpiaci papír- és nyomdaköltségek emelkedésében, a kulturális termékek árának drágulásában is megmutatkoztak. Mindezt a szellemi értékek és információk zavarba ejtő bősége, egyszersemind a tulajdoni és vagyoni viszonyok zavaros és kiszámíthatatlan változásai, a megszokott felügyeleti, függőségi rendszer átalakulása kísérte. A könyv- és folyóirat-kiadás, az irodalmi intézmények és az írók a kulturális kormányzat olykori szerény segítsége mellett csak a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány ugyancsak pályázati úton elnyerhető támogatásaira hagyatkozhattak, idejük és energiájuk javát újabb és újabb szponzorok felkutatására áldozva. A magyar PEN 1989 után választott, tapasztalt és lelkes vezetői mégis távlatos vállalkozásokba fogtak.

1989. március végén Karinthy Ferenc Rómában időzött, amikor Hubay Miklós hívta telefonon. Elutazása előtt ugyanis Karinthy Hubayt javasolta a magyar PEN élére, Kéry László pedig Karinthyt szerette volna Boldizsár Iván székében látni (Hubay szerint Kéry öt jelöltet, lásd: Hubay, 1997. 225–228.). Karinthy elfogadta a jelölést, de csak Hubayval együtt (1981–1986 között ő volt az Írószövetség elnöke, megvolt már a kellő tapasztalata). Az 1989. május 26-i közgyűlésen Bart István főtitkár elmondta, hogy a közgyűlés már mintegy három éve ex lex állapotban működik. 1986-ban ugyanis „az Írószövetség közgyűlésén olyan elemi erővel kirobbant a kulturális kormányzat, vagy pontosabban: akkori, más már kissé divatja múlt szóval, a »politika« vagy a »hatalom« ellentéte az írókkal. Válságos idők voltak, kétségessé vált az Írószövetség léte is, mint tudjuk, kísérletek történtek felbomlasztására, s ezek súlyosan megosztották az író társadalmat. Ha ebben a légkörben közgyűlést tartottunk volna, alighanem ablakot nyitunk a viharban, amely így a P.E.N.-be is betört volna – ennek kockázatát a Magyar P.E.N. vezetősége nem merete vállalni”. A kérdés, „éppen, mert jelentősége messze túlterjedt az irodalom határain, végül is nem az irodalmi élet kontextusában oldódott meg, és ma már merőben más viszonyok uralkodnak Magyarországon, mint akkor, amikor mi a fentebb vázolt dilemmákkal küszködtünk, amelyeket ma már talán megérteni is nehéz”.¹ Az új elnök Vas István lett, akinek személye a régi PEN-hagyományok folytatódásának

garanciája volt. Ügyvezető elnöknek Hubay Miklóst, alelnöknek Bárány Tamást, Göncz Árpádot, Karinthy Ferencet, Kéry Lászlót, Mészöly Miklóst, Nagy Pétert, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottót és Somlyó Györgyöt választották meg, a főtítkárnak Szász Imre lett.

A Ceaușescu-diktatúra világszerte mind nagyobb felháborodást kiváltó tombolása idején, alig félévvel a romániai rendszer bukása és a csehszlovák „bársonyos forradalom” kezdete előtt Magyarországon is felgyorsult a rendszer „nyílt és ígéretes agóniája” (Vajda, 2014. 1036.). A magyar- és lengyelországi változások nyomán 1989. június 30-án Csehszlovákiában Balla Kálmán költő kezdeményezésére 28 magyar író megalakította a Magyar PEN Club Pozsony nevű szlovákiai központot (Popély, 2006. 436.), a pozsonyi klub 1994-ben beolvadt a Szlovákiai PEN Clubba (Fónod, 2004. 248.): „elismerésünkről és együttműködési készségünkről biztosítottuk a prágai székhelyű Csehszlovák P.E.N. Clubot, amelynek tevékenységét 1971-ben a hatóságok felfüggesztették. A részekre tagolt magyar irodalom nyelvi és nemzeti egységének jegyében valamennyi tagunk nevében együttműködési készségünket ajánljuk fel a Magyar P.E.N. Clubnak (Budapest), és ugyanerre hívjuk fel Önöket.” Az 1989. november 10-i pozsonypüspöki közgyűlésen két nyilatkozatot adtak ki. Az első a PEN-charta szellemében tiltakozott „a gondolatszabadság mindenfajta korlátozása és elnyomása ellen Csehszlovákiában – síkrazállunk a szabad információáramlásért, az akadálytalan gondolatközlésért és a művészeti értékek diszkriminatív szelektálásának megszüntetéséért. Tiltakozunk mindazon személyek üldöztetése és bebörtönzése ellen, akiket azért vontak felelősségre, mert az ideológiai és adminisztratív akadályokkal mit sem törődve véleményt mondtak az életüket érintő égető kérdésekben.”² Második nyilatkozatuk az érsekújvári kísérleti művészeti és irodalmi stúdió magyar, cseh, szlovák és külföldi előadók részvételével megtartott nemzetközi fesztiválja szervezőinek meghurcolása ellen született.³

Kevéssel a pozsonyi magyar PEN megszervezése, és több mint ötven évvel a Bánffy Miklós-féle kolozsvári alapítás után 1989-ben 33 erdélyi magyar író is kimondta az önálló erdélyi magyar PEN megalakulását.⁴ Az erdélyi magyar PEN önállósága *A szabadság dzsungelében* című konferenciasorozat első találkozásán, 1990-ben is felmerült; a felvidéki és a vajdasági magyar írók később nem szervezeti függetlenségük, hanem kettős (magyar–szlovák, magyar–jugoszláv: magyar–szerb, magyar–horvát stb.) PEN-tagság mellett foglaltak állást (m–ó, 1991). Az erdélyi magyar PEN nemzetközi elismerése sem sokáig váratott magára; a párizsi konferencia határozatai közül „nekünk, magyaroknak különösen érdekes és fontos az, amelyik a romániai magyar írók kérésének megfelelően elfogadta az önálló romániai Magyar PEN Club létrejöttét. Erdélyben már a két háború között is megvolt és virágzott a magyar írók PEN Centruma s ez szabadelvű eszméiről volt nevezetes. A felújult romániai Magyar Centrum a régi hagyományok szellemében kíván működni és minden jel szerint új szintre visz a Nemzetközi PEN életébe is. A romániai Magyar PEN Centrum létrejöttének előkészítésében jelentős szerepe volt Sütő Andrásnak és Gálfalvi Zsoltnak – a Bukarestben megjelenő *A Hét* című hetilap főszerkesztőjének –, valamint annak az osztrák PEN küldöttségnek, amely alig pár héttel 1989 karácsonya után azzal a megbízással utazott Bukarestbe, hogy az önálló román PEN Centrumnak, valamint a romániai magyar írók PEN Centrumának újjászületését elősegítse. Ennek a háromtagú osztrák küldöttségnek volt tagja Szépfalusi István, aki az elmúlt év [1989] októberében egy bécsi találkozó megszervezésével alkalmat adott a romániai magyar írók egy jelentős csoportjának, hogy Bécsben, az egykori magyar Gárdapalotában [a Collegium Hungaricum régi épületében – CSM] ünnepélyesen kinyilvánítsák szándékukat önálló PEN Centrumuk újjáteremtésére.”⁵ A magyar PEN új alapszabályának tervezetével együtt küldtek meghívót az 1989. november 13-i ünnepi Márai-estre.⁶ Ez a *Márai hazatér* című megemlékezés adta az első ösztönzések egyikét az életmű újrafelfedezéséhez, nemsokára kibontakozó hazai és európai reneszánszához (Hubay, 1996. 1989. november 13-i bejegyzés, 263.). 1989–95 között, Vas István és

Hubay Miklós elnöksége idején a szervezet kettejük, továbbá Szász Imre, Tóth Éva, Ungvári Tamás és mások közreműködésével ötvennél több hasonló estet, emlékülést, konferenciát, könyvbemutatót és baráti találkozót, irodalmi délutánt rendezett (terjedelmi okokból csak a legfontosabb rendezvényeket említjük). Ez után már a műfordítók sem csak a magyar PEN nemzetközileg elismert, nagy múltú fordítói programjában folytathatták a munkát. Füst Milánné Helfer Erzsébet végrendeletével a klasszikus és a kortárs magyar irodalom műveinek a világirodalomba való bekapcsolására 1989-ben jött létre a Magyar Tudományos Akadémia Füst Milán Fordítói Alapítványa, amely a szerzői jogoknak is örököse, a kuratórium első elnöke Szabolcsi Miklós.⁷

A rendszerváltozás: lelkesedés és csalódás

1990 tavasza után az irodalmi-kulturális intézményrendszer is viszonylag rövid, ám annál radikálisabb átalakuláson esett át. Az összeomlott Kádár-rendszerből a „szabadság dzsungelébe” lépve írónak és olvasónak, a demokratikus Magyar Köztársaság valamilyeni polgárának örömteli tapasztalata volt, hogy számos új könyvkiadó, folyóirat, társaság alakult, alapítványok születtek. Eközben amellet, hogy számos nagy múltú orgánium nem jelent meg többé, felszámolták az állami finanszírozási és támogatási monopóliumok addigi rendszerét. Ezzel egy csapásra megszűnt a könyv- és lapkiadás mesterségesen fenntartott egyensúlya is, aminek következményei a szabadpiaci papír- és nyomdaköltségek emelkedésében, a kulturális termékek árának drágulásában is megmutatkoztak. Mindezt a szellemi értékek és információk zavarba ejtő bősége, egyszermind a tulajdoni és vagyoni viszonyok zavaros és kiszámíthatatlan változásai, a megszokott felügyeleti, függőségi rendszer átalakulása kísérte. A könyv- és folyóirat-kiadás, az irodalmi intézmények és az írók a kulturális kormányzat olykori szerény segítsége mellett csak a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány ugyancsak pályázati úton elnyerhető támogatásaira hagyatkozhattak, idejük és energiájuk javát újabb és újabb szponzorok felkutatására áldozva. A magyar PEN 1989 után választott, tapasztalt és lelkes vezetői mégis távlatos vállalkozásokba fogtak. Közülük Hubay Miklóst, Szász Imrét és társaikat várta a legtöbb csalódás. Főként nekik kellett megtapasztalniuk, hogy amit az átmenet zürzavarának, múltó bizonytalanságának reméltek, nem egyéb az „eredeti tőkefelhalmozást” kísérő

A magyar PEN 1989 után választott, tapasztalt és lelkes vezetői mégis távlatos vállalkozásokba fogtak. Közülük Hubay Miklóst, Szász Imrét és társaikat várta a legtöbb csalódás. Főként nekik kellett megtapasztalniuk, hogy amit az átmenet zürzavarának, múltó bizonytalanságának reméltek, nem egyéb az „eredeti tőkefelhalmozást” kísérő nyers, elszánt és mohó haszonszerzésnél, adminisztratív érzéketlenségénél, voltaképpen a kultúra lebecsülésénél. Mindez más okokkal együtt az irodalmi-művészeti szervezetek helyzetének hosszú évekig tartó bizonytalanságát hozta magával, és a kultúra nem várt mértékű leértékelődéséhez vezetett. A pusztta létezését is csak biztosító anyagi háttér megteremtése, támogatók megtalálása a PEN vezetőinek, 1991-től mindenekelőtt Hubaynak és Szász Imre főtítkárnak mindennapi feladata lett.

nyers, elszánt és mohó haszonszerzésnél, adminisztratív érzéketlenségénél, voltaképpen a kultúra lebecsülésénél. Mindez más okokkal együtt az irodalmi-művészeti szervezetek helyzetének hosszú évekig tartó bizonytalanságát hozta magával, és a kultúra nem várt mértékű leértékelődéséhez vezetett. A pusztá létezését is csak biztosító anyagi háttér megteremtése, támogatók megtalálása a PEN vezetőinek, 1991-től mindenekelőtt Hubaynak és Szász Imre főtitkárnak mindennapi feladata lett. A kilencvenes évek elején a Magyarország iránt tapasztalható nemzetközi érdeklődésből, különleges rokonszenvből méltán jutott ki a magyar PEN-nek is, a külföld elismerése azonban a hazainál már akkor is sokkal élénkebbnek látszott. Amikor 1990 tavaszán a nemzetközi PEN elnökévé Konrád Györgyöt választották meg, a minisztérium nemzetközi főcsoportfőnöke Hubaynak azt írta, ezt az örvendetes tényt és „a magyar külpolitika új prioritásait figyelembe véve a Magyar P.E.N. Clubnak is nagyobb aktivitást kell kifejtenie a jövőben”.⁸ A nemzetközi fórumokon való részvétel biztosítása ennek ellenére nagy anyagi nehézségeket okozott, amelyeket legtöbbször csak különféle bürokratikus akadályok legyőzése után sikerült elhárítani. Az írószervezet 1991-es, Hubaytól származó munkaterve szerint a magyar szervezet „a Nemzetközi P.E.N.-nek a szervezet megteremtése óta tagja, kb. 65 éve. Azóta folyamatosan tevékenykedik a különböző országok íróival való együttműködés, a nemzetközi irodalmi közvéleménynek a humanizmus, a tolerancia jegyében való alakítása és a magyar irodalom külföldi, idegen nyelvű megjelentetése érdekében. Ezt a sokoldalú szerepet a magyar Centrum az elmúlt évtizedekben is betöltötte – amikor a többi szocialista országban vagy hiányzott a P.E.N. Centrum (mint a Szovjetunióban), vagy csak emigráns írói alakítottak P.E.N. centrumokat (mint a balti államokéi), vagy szüneteltették működésüket (mint a románok és a csehszlovákok centrumai). Fenti tevékenységei mellett egyre határozottabban kibontakozik ma a Magyar P.E.N. Clubra háruló felelősség: e zóna átalakuló országainak íróival összefogva érvényre juttatni – és nem is csupán az irodalomban – a P.E.N. Chartájának a szellemiségét. Munkájában az anyagi alapot mindez ideig a Művelődési Minisztérium biztosította. Ez a segítség most egyre csökken és megszűnőben van. E nélkül a Magyar P.E.N. Centrum működése épp akkor állna meg, amikor felelőssége is, hatóereje is megnövekedett, s lehetőségei kitágulóban vannak. Növekedett a szerepünk a közép-kelet-európai regionális kongresszusokon, s a Nemzetközi P.E.N. élén – először – áll magyar elnök, Konrád György.”⁹

Az erdélyi magyar PEN tényleges „újraalapítására” 1990. október 14-én került sor Bécsben, ahol a Szépfalusi István vezette Bornemisza Társaság jubileumára összegyűlt erdélyi magyar írók „kifejezve teljes egyetértésüket a Nemzetközi PEN Alapokmányával, kimondják az önálló romániai magyar PEN központ megalakulását, és kérik a PEN nemzetközi titkárságától elismertetését. Az önálló romániai magyar PEN központ tagsága kiegészül a Bécsben nem jelenlévő, az Alapokmánnyal egyetértő romániai magyar írókkal.” A romániai magyar PEN „természetesen szoroson együtt kíván működni a szintén most megalakuló román PEN központtal, azonos törekvések jegyében, az egész romániai kultúra érdekében. Előzetes tárgyalásaink román barátainkkal máris ígéretesnek bizonyultak.” (Gálfalvi, 1990). *A szabadság dzsungelében* című emlékezetes kelet-európai írótalálkozó-sorozat, a térségi központok küldötteinek állandósult regionális fóruma is Bécsben szerveződött meg 1990 márciusában Sebestyén György osztrák PEN-tag javaslatára. A rendezvénysorozatot, amelynek találó címe Szász Imrétől való (m-ó, 1991), a nemzetközi PEN is elismeréssel fogadta. A párizsi világkongresszust ismertető sajtótájékoztatóján később Konrád György is szóba hozta az Ana Blandiana és Mircea Dinescu vezette román PEN és a romániai magyar írók önálló központja ügyét, amely „már a III. Regionális Konferencián [*A szabadság dzsungelében*] felmerült. Szlovákiából is jött kérés önálló magyar PEN Club létesítésére [...]. De több magyar PEN létrehozása gondot adott volna, így a szlovákiai és vajdasági [magyar] írók alcentrumot képeznek a budapesti PEN Clubban.” Mivel azonban az erdélyi magyar írók száma legalább kétszáz fő, esetükben más megoldást kellett keresni; „Székhelyük Bukarestben lesz,

elnökük Gálfalvi Zsolt. Kaptam egy levelet a Román PEN Clubtól – közölte Konrád –, amelyben rosszállásukat fejezik ki az újjászületett [erdélyi magyar] PEN Clubbal kapcsolatban.”¹⁰ Az addigi nyugati magyar emigrációból is sokan csatlakoztak a Magyar Írószövetséghez is; a magyar PEN emlékérmével Györgyey Klárát, Szőnyi Zsuzsát, Szépfalusi Istvánt és Szépfalusiné Wanner Mártát tüntették ki, valamint a volt francia miniszterelnök feleségét, Eva Barre-t (Hegedüs Évát), aki műfordítóként sokat tett a magyar irodalom franciaországi népszerűségéért. „Egyébként csak éldegélünk ebben a rosszkedvű, szorongó városban – írta Szász Imre 1990 decemberében –, figyeljük, lehangoltan, hogyan gyilkolják egymást a különböző táborok bajnokai még az irodalmi világban is. A kiadók nem tudják, lesznek-e még jövőre, a Magyar Napló kénytelen volt hosszabb időre felfüggeszteni megjelenését, jómagam a pusztta megélhetésért most adom ponyvafordításra a fejem (csinálták ezt már előttem nálam nagyobbak is).”¹¹

1991 január végén a magyar PEN a londoni főtítkárság felkérésére vállalta a regionális konferencia harmadik ülésének megrendezését is. A tanácskozáson „a közép- és kelet-európai (régí és újjáéledő) centrumainknak az elnökei vesznek részt, hogy ennek a zónának irodalommal és anyanyelvvel kapcsolatos problémáit – melyek a jelenlegi változásokkal ugyancsak megszorodtak – a PEN Chartája szellemében egymással megvitassák, és ennek eredményeit – esetleg – az 1991 novemberében, Bécsben megtartandó PEN világkongresszus elé vigyék.” A működés fenntartásának, a bér-, bérleti, telefon- és postaköltségek, a nemzetközi fórumokon való részvétel és a műfordítói program fedezete közben változatlanul hiányzott. Mivel pedig Magyarországon akkor már több mint hatvan esztendő óta a műfordítás ügyének első számú gazdájaként a PEN Clubot tartották számon, segítségért mások is a vergődő írószervezethez fordultak. A viszonylag stabil pénzügyi háttér megteremtésére létrehozandó Kosztolányi Alapítvány gondolata már kevéssel a rendszerváltozás után felmerült, a megvalósítás mégis sokáig késett. Szász is csak 1991 márciusában írhatta meg Györgyey Klárának: „Szaladgálunk azután egy alapítvány ügyében is, úgy látszik, nem teljesen sikertelenül, így hát a tavaly elakadt fordítói tevékenység talán újra beindulhat. Itt egyébként folynak a gyilkolódások, még Göncz [Árpád köztársasági elnök] is belekeveredett egy belharcba,

*A Kosztolányi Alapítvány végül
1991. április 11-én jött létre.*

*1991 áprilisában Hubay a
műfordítói programról szólva
úgy vélte, csökkenteni kell
„azoknak a bődületes képtelen-
ségeknek a számát, amelyekkel
manapság úgy harcolunk,
mint a hétfejű sárkánnyal.*

*A vasfüggöny idején csodálatra
méltóan eleven volt az élő
világirodalommal a kapcsolat.
Az Európa Kiadó, a Nagyvilág,
a PEN fordítói programja, a leg-
kitűnőbb írók, költők boldogan
jöttek ide dolgozni is magyar
írók fordításain... (Megszűnt a
vasfüggöny, s ettől kezdve szinte
megszűntek ezek az alkotókap-
csolatok. Nem képtelenség? [...]
a Magyar PEN-re az a feladat
hárul, hogy évtizedes tapasztalataival, kapcsolataival, s a
vezetésében aktív kitűnő nemzetközi tájékozottságú íróival
most, a konferencia gondjait
letéve, ezzel foglalkozzunk. Leg-
először is állítsuk talpra a már
szinte legendás fordítói programunkat, amelynek impulzusaira annyi magyar mű jelent
meg világnyelveken az elmúlt
húsz évben.” (Karácsony, 1991)*

pedig ő aztán igazán nem hajlamos a kötözkedésre. A többiek viszont! Csurka Pista lassan összetéveszti a mondatvégi pontot a kézigránáttal. Nagyon elkedvetlenítő.”¹² A Kosztolányi Alapítvány végül 1991. április 11-én jött létre.¹³ 1991 áprilisában Hubay a műfordítói programról szólva úgy vélte, csökkenteni kell „azoknak a bődületes képtelenségeknek a számát, amelyekkel manapság úgy harcolunk, mint a hétfejű sárkánnyal. A vasfüggöny idején csodálatra méltóan eleven volt az élő világirodalommal a kapcsolat. Az Európa Kiadó, a Nagyvilág, a PEN fordítói programja, a legkitűnőbb írók, költők boldogan jöttek ide dolgozni is magyar írók fordításain... (Megszűnt a vasfüggöny, s ettől kezdve szinte megszűntek ezek az alkotókapcsolatok. Nem képtelenség? [...] a Magyar PEN-re az a feladat hárul, hogy évtizedes tapasztalataival, kapcsolataival, s a vezetésében aktív kitűnő nemzetközi tájékozottságú íróival most, a konferencia gondjait letéve, ezzel foglalkozzunk. Legelőször is állítsuk talpra a már szinte legendás fordítói programunkat, amelynek impulzusaira annyi magyar mű jelent meg világnyelveken az elmúlt húsz évben.” (Karácsony, 1991) Hubay 1991 márciusában úgy tudta, a *Nagyvilág* megszüntetése „csaknem hivatalos formában hangzott el. Ez a folyóirat éppen azt igazolta, hogy eltéphetetlen gyökerekkel kapcsolódunk Európához, és most, amikor mindenki az Európához való visszatérésről beszél, ezt akarják megszüntetni. Hát nem rettenetes ellentmondás ez? Ezért javasoltam egy írószövetségi ülésen, hogy a Nagyvilág harminc-egynéhány évfolyamának tartalomjegyzékét mutassák fel olyan európai fórumon, például az Európa Tanácsban, ahol számon tartják, hogy melyik ország tartozik bele Európába, ha már politikai kategóriákban gondolkodunk...” (Göbolyös, 1991). *A szabadság dzsungelében* harmadik budapesti tanácskozására 1992. szeptember 17–21. között került sor azzal a céllal, hogy „a két Magyar PEN Centrum – a magyarországi és a nemrég újjászületett romániai – írói találkozassanak.”¹⁴ Az önálló erdélyi magyar PEN létrehozását korábban a román fél többször is megpróbálta megakadályozni (*Író a szabadság dzsungelében*, 1992).¹⁵

Miután a magyar szervezet már nem tudta kifizetni sem a béreket, sem a számlákat, erre a célra 320 ezer forintos, az erdélyi magyar PEN-t képviselő Gálfalvi Zsoltnak és Kányádi Sándornak az 1992. végi Rio de Janeiro-i 58. világkongresszuson való részvételére pedig 3000 dollárnak megfelelő összegű kölcsönt kényszerült felvenni. Hubay szerint a magyar PEN „puszta fennmaradását a Művelődési Minisztérium támogatása teszi lehetővé. Sajnos azonban az 1992-es támogatás, mint az kimutatásainkból is kiviláglik, létünket, a bérleti, dologi költségeket, munkabéreket nem biztosította teljesen, mivel egymillió forinttal kevesebb volt az előző évinél, s közben jelentősen drágult minden. Ahhoz, hogy a Magyar PEN Club fennmaradhasson, az angol és francia Bulletin megint kiadhassuk – az inflációt is figyelembe véve – mintegy hatmillió forintra volna szükség.”¹⁶ A műfordítói programra és nemzetközi tevékenység folytatására kapott egymillió támogatásból „valósítottuk meg Oravecz Imre, Bari Károly, Nemes Nagy Ágnes és Gergely Ágnes verseinek franciára történő fordítását. Monserrat Bayá katalán író nő Pázmány Péter öt levelét fordította le katalán nyelvre a barcelonai Enciclopedia Kiadó megrendelésével, a Magyar Pen Club segítségével. A PEN Club által nyújtott anyagi segítséggel vált lehetővé Kántor Péter londoni sikeres szerepeltetése.” Ebből az összegből fedezték a Romániai Magyar PEN Club támogatását és tagjainak külföldi útjait.¹⁷ *Az író és a természet* címmel Rióban rendezett 58. világkongresszust 1992. november 29.–december 4. között tartották, az erdélyi magyar PEN-t Gálfalvi és Kányádi, a magyar központot Görgey Gábor, Hubay és Ungvári Tamás képviselte.¹⁸ 1992 novemberében Hubay további félmillió forintos állami segítséget kért az erdélyi magyar PEN működésének biztosítására,¹⁸ 1993 április végén a műfordító program folytatására a Budapest Bank alapítványához fordult 600 ezer forintos támogatásért.²⁰ *A Tölgy és hegedű* címmel április 2-án Komlós Aladár és Palotai Erzsire emlékező összejövetelel merült fel a Komlós Aladár Baráti Társaság létrehozásának terve a Kosztolányi Alapítványon belül. Hubay szerint „A Magyar P.E.N. Club emlékülései közül váratlan forró intenzitásával

kivált az, amelyet pár hónappal ezelőtt rendeztünk Komlós Aladár 100. születésnapjának megünneplésére – a soha meg nem alkuvó irodalomtörténész és kritikus jelképe már ő.” Komlós „eleven emlékét és ösztönző példáját legjobban egy olyan díj örökíthetné meg, amelyet esztendőként egy szellemének és jellemének fényével egyaránt kitűnő esszéista kapna.”²¹ Az alakuló ülésen megállapodtak, hogy Komlós emlékére, „a szellemi integritás, az elmélyült kutatómunka, a szép előadásmód bátorítására Komlós Aladár-díjat alapítanak.” A díjat évente egyszer egy kiemelkedő kritikai életműért, esszéért vagy monográfiáért adják át. „Általánosnak látszott az az óhaj, hogy a kritika terén ez a díj egyszer olyan tekintély legyen, mint egykor a Baumgarten-díj.”²²

A szabadság dzsungelében konferenciasorozat harmadik rendezvényére *A kelet- és a közép-európai irodalmi kapcsolatok alakulása az elmúlt években a politikai és gazdasági változások tükrében* címmel 1993. október 22–24-én került sor Friedrich Naumann Alapítvány támogatásával. A tanácskozás fő témája a közép- és kelet-európai irodalmak egymás iránti érdeklődésének csökkenése mellett egymás irodalmának jobb megismerése, fordítása és kiadása volt. Gálfalvi Zsolt úgy vélte, nemcsak az irodalmi tapasztalatokkal, hanem a szavakkal is baj van, mert „értelmük függ azoktól a manipulációs céloktól, amelyekre fel akarják használni őket”, az ungvári Balla D. Károly pedig az ukrainai viszonyokról számolt be, ahol „még a dzsungel törvényei sem alakultak ki”.²³ A jövőre vonatkozó tervekhez „voltaképpen egy nagy kérdőjelet kell írunk”, mert a magyar PEN fennmaradása is bizonytalanra vált. Ha a működés feltételei mégis biztosíthatók, „folytatódik – amíg futja a Kosztolányi Alapítványból – a fordítói program, amely már eddig is számos kiváló magyar mű külföldi kiadásához szolgált alapul. A Magyar Pen Club elismert pozíciót vívott ki az egyetlen írói világszervezetben, a Nemzetközi PEN-ben, és ezen keresztül a magyar irodalom jelenlétét, befolyását segíti érvényesíteni az élő világirodalomban. Ez a hivatása.”²⁴

A soron következő tisztújító közgyűlést az 1993. évi regionális konferencia miatt csak 1994. február 25-re hívhatták össze. A legfontosabb napirendi pont az egyre drámaibb „Vigadó-helyzet” ismertetése volt. Mint Szász Imre kifejtette, a pesti Vigadót, amelynek a Vörösmarty térre néző új építményében a magyar PEN annak idején elhelyezést nyert, „a kulturális kormányzat átadta a Művészeti és Szabadművelődési Alapítványnak, amely azzal kezdte működését, hogy havi díjunkat huszonnégyezer forinttal felemelte. Ezt belátásból-e vagy közbenjárásra, nem tudom, később visszavonta. 1994. január 1-től 130.157 forintos lakbért és közüzemi díjat fizetünk. A múlt év végén kaptunk az alapítványtól egy levelet, amely szerint havi bérleti díjunkat mintegy harmincezer forinttal emelik. A levél azt is értésünkre adja, hogy az alapítvány 3,9 millió forintot támogatást nyújtott a PEN Clubnak azzal, hogy nem a kurrens belvárosi díjakat számítják fel négyzetméterenként, olyan díjakat, amelyeket az ő megítélésük szerint egy jómódú magyar vagy külhoni cégtől ugyanezen helyiségekért kapnának. E képzeletbeli díjakat mi sem vitatni, sem elfogadni nem tudjuk, csekély ingatlanforgalmi tapasztalataink alapján. A díjemelést nem fogadtuk el. De nemcsak a havi bér kérdése okoz feszültséget, mióta az alapítvány lett a ház tulajdonosa. [...] A Kosztolányi Alapítványtól kapott kölcsönök nélkül októberben minden évben becsukhatnánk.” Szász Imre azt is bejelentette, hogy ha a minisztérium nem ad támogatást, a PEN működésének ideiglenes felfüggesztése is szóba kerülhet. A tisztújításon a szervezet tiszteletbeli elnöke Göncz Árpád és Keresztury Dezső, elnöke Hubay Miklós, főtítkára Ungvári Tamás lett.²⁵ Alelnöknek Bárány Tamást, Erdődy Jánost, Görgy Gábort, Lengyel Balázst, Orbán Ottót, Somlyó Györgyöt, Szász Imrét, Takáts Gyulát, Timár Györgyöt, Tóth Évát, Vidor Miklóst és Vujicsics D. Sztojánt választották meg. A köztisztületben álló, valamennyi írói csoportosulás által kedvelt és elismert Hubay, aki a rendszerváltozás után teli reménnyel és energiával vetette bele magát a fennmaradásért vívott küzdelembe, hároméves, embert próbáló ügyvezető elnökségét folytatva, 76 éves korában változatlan lelkesedéssel vette magára az írószervezet terheit.

Volt ereje, és Vas Istvántól, Szász Imrétől Tóth Éván át Ungvári Tamásig megvoltak a segítőtársak is, hogy a közös elgondolásokat valóra váltsa. Hétéves elnökségének kezdetén azonban már nemcsak „a szabadság dzsungelének” újabb ragadozóival és váratlan nehézségekkel kellett szembenéznie, hanem az irodalom, a kultúra drámai presztízscsökkenésével is, a környező társadalom és az irodalmi világ szétzilálódásával. „Kéry László – amikor a Nagyvilág és a PEN élete mentéséért szaladgálva megtanulta, hogy mit jelent üres kézzel bankvezéreként kidobotni magát – már a közeli szívhaláltól fenyegetve megkért, hogy ha ő nem lesz, próbáljam a Magyar PEN Klubot életben tartani. Elnöknek jelölt, megválasztottak. Nem kis felelősség Kosztolányi, Heltai, Vas István örökét folytatni. Csinálom, hat év óta, ingyért.” (Hubay, 1997) Hubay azonban, aki a magyar PEN fenntartása mellett oly sokszor kényszerült védekező pozícióból érvelni, újra és újra elmagyarázi az egyesület nemzeti céljait, gyakori megaláztatása ellenére 2001-ben, amikor az elnöki széket Görgy Gábornak adta át, megnyugvással tekinthetett vissza a szervezet sikereire.

A „Vigadó-helyzet” nem oldódott meg az 1994-es tisztújítással, a kiszolgáltatott írószervezet konfliktusokkal teli kálváriája ezután kezdődött. Mint Ungvári főtitkár Pongrácz Tibor államtitkárnak leírta, a PEN „eddig az Állam édes gyermeke volt. Eszterdönként jelentős támogatásban részesültünk, amelyet részben a Vörösmarty téri irodaház labbéreként csurgattunk vissza. Ezeknek az időknek vége. Autonóm társadalmi szervezeteknek – még akkor is, ha azok egy nemzetközi nagy tekintélyű intézményrendszer részei – önálló lábakra kell állniuk. [...] Az a célunk, hogy a Magyar PEN Club [a] már megteremtett alapítványi formában független gazdálkodó egységként működjön – ehhez azonban szükségünk lenne a privatizáció során elidegenített olyan helyiségre, amely rangos, nemegyszer Nobel-díjas írók fogadására alkalmas.”²⁶ Ungvári ekkor szorosabb gazdálkodás bevezetését jelentette be: a negyedévenként 40 ezer forintba kerülő lap- és folyóirat-előfizetéseket lemondták, a havi 14 ezer forintos interurbán telefonvonalat kikapcsoltatták, elvonták az elnök és a főtitkár tiszteletdíját.²⁷ Ungvári intézkedései nagy felháborodást keltettek a vezetőségben. Szász Imre nehezményezte, hogy Ungvári szerint a régi vezetés másfél millió forintos hiánnyal búcsúzott; Hubay az ügyben vizsgálatot kért. Szász úgy nyilatkozott, „öreg vagyok én már ahhoz, hogy további ilyen arcpírító megrovásoknak tegyem ki magamat. Ezért döntöttem úgy, hogy lemondok. [...] Az Intézőbizottságnak sok fontos megtárgyalnivalója van, nekem meg – hogy Major Ottó barátomat plagizáljam – haza kell mennem, megetetni a kutyát.”²⁸ Hubay szerint a minisztérium megerősítette a telefon szabályszerű használatát is, de a Vigadóból való

A köztisztelőben álló, valamennyi írói csoportosulás által kedvelt és elismert Hubay, aki a rendszerváltozás után teli reménnyel és energiával vetette bele magát a fennmaradásért vívott küzdelembe, hároméves, embert próbáló ügyvezető elnökségét folytatva, 76 éves korában változatlan lelkesedéssel vette magára az írószervezet terheit.

Volt ereje, és Vas Istvántól, Szász Imrétől Tóth Éván át Ungvári Tamásig megvoltak a segítőtársak is, hogy a közös elgondolásokat valóra váltsa. Hétéves elnökségének kezdetén azonban már nemcsak „a szabadság dzsungelének” újabb ragadozóival és váratlan nehézségekkel kellett szembenéznie, hanem az irodalom, a kultúra drámai presztízscsökkenésével is, a környező társadalom és az irodalmi világ szétzilálódásával.

kiköltözésben nincs előrelépés. „Egyik lehetőség az, maradjunk itt, és megpróbál olyan lakbért megállapíttatni, hogy tudjuk fizetni.” Ungvári szerint azonban a Vigadóban „nem főbérlők vagyunk, hanem bérlők, mindenfajta jog nélkül”, a szerződést pedig fel lehet mondani; hozzátette azt is, hogy ő a megsértődött Hubay helyett tárgyalt Kovács Sándorral. A helyzet megoldását Vajda György Mihály a Petőfi Irodalmi Múzeumban való elhelyezésben látta. A maradás vagy távozás egyre kinosabb ügyében Ungvári a végrehajtóval, Kovács Sándor alapítványi igazgatóval tárgyalt, Hubay azonban már „a Vigadó urával”, Zelnik Józseffel, az épületet birtokló Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány és a Magyar Kulturális Kamara elnökével. „A kultúrát »lenyúló« újgazdagokkal” való találkozására Hubay később így gondolt vissza: a Vigadóba „rapportra rendelt az új földesúr, aki minisztere mellől ejtőernyőzött oda. Szász Imrével, a PEN akkori főtitkárával megjelentünk. – »Maguk hogy képzelik, hogy a magyar Manhattanban csak ötezer forintot fizessenek egy négyzetméterért?» – Ez a mondat az egyoldalú beszélgetés során többször elhangzott, később szállóigévé is lett baráti köreinkben a »magyar Manhattan«. Ebből tanultuk meg, hogy mit jelent a kultúrában a rendszerváltás. No meg az ugyanott hallott mondat: »Melyik most Budapesten a legdrágább autó? Azt kérem.« [...] Amikor végighallgatom egy-egy új »omnipotentát« kihívó kötekedéseit, eltűnődhetem, vajon a fiam vagy már az unokám is lehetne talán, s magamban kiszámítom: fizetéséből ugyan mennyi jut arra a félórára, amit az én legorombításomra fordít. Egy ilyen félórát végigülni, s az infarktust erkölcsi fölényérzetünkkel megúszni, ez aztán a *nobile officium*.” (Hubay, 1997. 142.). A „Vigadó-helyzet” rendezésének kálváriája azonban még mindig nem ért véget. 1994 nyarán a magyar PEN-nek már csak kétszázkilencvenhat tagja volt.²⁹

A *szabadság dzsungelében* negyedik budapesti (eredetileg Brassóba tervezett) konferenciáját 1994. október 12-14. között tartották *A hagyomány és a modernség földje a XX. században: Közép-Európa* címmel, ezúttal is a Friedrich Naumann Alapítvány támogatásával, az erdélyi magyar PEN Clubbal közösen. Az erdélyi magyar kultúra védelméről szóló javaslat szerint „a nemzetközi PEN Club 61. kongresszusa felhívja a román kormány figyelmét a romániai magyar kisebbség drámai helyzetére, és felkéri a kormányt, hogy a lehető legsürgősebben állítsa le a sovinizta és szélsőséges nacionalista pártok magyarellenes propagandáját, és a Romániában élő népesség e jelentős része számára tegye hozzáférhetőbbé a saját nyelven folyó oktatást még egyetemi szinten is, tökéletesítse a saját kultúrához és a kifejezési szabadsághoz való jogukat.”³⁰ A *Magyar írók levele a világ íróihoz* című nyilatkozat, Hubay szövege a szlovákiai magyarságot sújtó nyelvtörvény idején, 1994. november 18-án született. Eszerint a magyar irodalom egyik legrégebbi, virágzó régiója, amely jelenleg Szlovákia része, „Európai hírű és rangú költőket, dráma- és regényírókat adott nekünk és a világnak. Ezt az irodalmat az *ott honos* magyar nyelvű kultúra tette lehetővé. E nyelv ellen mostanában törvényeket hoznak, melyek használatát korlátozzák és e nyelvet beszélők önérzetét sértik, megtörik. Számunkra az oly izolált magyar nyelvünk nem csupán a mindennapi kommunikáció eszköze, az is, hanem magyar mivoltunk záloga és a költői kifejezés művészi eszköze.”³¹ A „Vigadó-ügy” folytatásaképpen 1995. február elején Zelnik József arról értesítette Hubay Miklóst, hogy alapítványa ismét foglalkozott a PEN kiköltözésének támogatásával: álláspontjuk változatlan, ám „egyeztetni kell a minisztériummal”.³² A PEN „üzem-szerű” működése tartósan zilált anyagi háttere, elhelyezésének bizonytalansága és a belső feszültségek ellenére 1995-ben is folyamatos maradt.

A *szabadság dzsungelében* ötödik találkozóját (amely a sorozat minden bizonnyal legtartalmasabb összejevetelének bizonyult) 1995. október 12–14. között tartották a Petőfi Irodalmi Múzeumban.³³ Az irodalmi eszmecsere címe és témája ez volt: *Odi et amo*. Régióink íróinak személyes vallomásai arról, hogy milyen vonalzó vagy idegenkedés támadhat egy szomszédos (vagy akár távolabbi) nép, ennek nyelve, kultúrája iránt. A tanácskozással bevezető előadását Hubay Miklós tartotta: „Lehet-e gyűlölni egy idegen

népet? nyelvet? kultúrát? A legősibb és a legújabb történelmi tapasztalatok is arra val-
lanak, hogy igen. És lehet-e szeretni egy másik népet? nyelvet? kultúrát? Majd minden
író-fordító élete tanulság, hogy igen, de még mennyire. Lehet. És nem is csak a fordítók
odaadó munkálkodása a példa erre.”³⁴ A magyar PEN az írószövetség 1995. novem-
ber 18-i közgyűlésén levéllel fordult a világ íróihoz a szlovák parlamentnek a magyar
kisebbség nyelvhasználatát korlátozó nyelvtörvénye miatt, amely „az azon a földön
évszázadok óta virágzó magyar nyelvű irodalom elsorvasztását jelentené”.³⁵ Hubay sorai
szerint a Nemzetközi PEN régóta foglalkozik a nyelvi jogok védelmével, „a rendszerint
etatista indíttatású homogenizáló törekvésekkel és merényletekkel szemben. A katalánok
azok, akiket kis híján néma nemzeté fojtogatott Franco fasizmusa, s most, miután végre
autonómiát nyertek és régi kultúrájuk, jólétük megint felvirágzott, ők állnak most élére
a hátrányos helyzetbe szoruló (szorított) nyelvekért induló mozgalomnak. [...] átfogó
nemzetközi Charta van készülöben, hogy védőpajzsul szolgálhasson a támadásoknak,
háborításoknak, nemegyszer végveszélynek kitett nyelvek számára.”³⁶ Hogy mikor lesz
ebből a Chartából az ENSZ-nél énekes halott? Mert közben és ennél gyorsabb tempóban
a Chartával ellentétes indulatú, nyelvirtó szándékok emeltek itt és ott törvényerőre.
Iskolatörvények születnek, amelyek lehetetlenné teszik, hogy anyanyelvén nevezze és
ismerje meg a bontakozó lélek a világot. Nyelvtörvények születnek, amelyek a polgárjoi-
gait csorbítják annak, aki ősei nyelvét használja szülőföldjén, és nem az államát. Ezek a
törvények csak abban különböznek a rasszista törvényektől, hogy nem a vérre mennek,
hanem a szellemre. Lefokozni, megalázni, megtörni, elbizonytalanítani, visszaszorítani
épp a legértékesebbet, amit egy nép megteremthetett: azt a pótolhatatlan nyelvi struktú-
rát, amely – és itt válik az a mi ügyünké – irodalmában további beláthatatlan értékeket
ígér.”³⁷ Eközben a Zelnik-féle alapítvánnyal kitört konfliktus lezárásaként 1996. január
végén megszületett a döntés: a PEN a Petőfi Irodalmi Múzeum Károlyi Mihály utcai
épületébe költözik.³⁸ Az intézőbizottság tagjai ez idő alatt, több mint fél éven keresztül
nem találkoztak egymással.³⁹

A kilencvenes évek második felében

A szervezeti-szervezési teendők túlnyomó részét a létfenntartás biztosítása mellett ezután
is a hazai és nemzetközi kapcsolatok gondozása, a konferenciákon való részvétel, tanács-
kozások kezdeményezése, továbbá a mindennapos aprómunka és a bürokráciával folyta-
tott küzdelem tette ki. *A szabadság dzsungelében* hatodik, budapesti találkozására 1996.
október 17–19. között került sor *Civilizációnk törékenysége – írói vallomások tükrében*
címmel. A guadalajarai 63. világkongresszust 1996. november végén tartották, magyar
szempontból kiemelkedően fontos határozata *A magyar kisebbség Szlovákiában* címet
viselte. A dokumentum elítélte a kisebbségek nyelvi jogait sértő területi átszervezést és
a diszkriminatív nyelvtörvényt, mely „nem kínál törvényes garanciákat a nemzeti kul-
turális kisebbségek számára, és mind szellemével, mind vonatkozó cikkelyei révén kor-
látozza a szólásszabadságot szlovák nyelven, valamint a kisebbségek, köztük a 600 000
lelket számláló jelentős magyar kisebbség nyelvén” (*A Nemzetközi PEN 63. Világkong-
resszusának határozata*, 1996). 1997 márciusában a magyar PEN már egy éve a Petőfi
Múzeum „albérlője” volt. Kézhez véve az ott megvalósítandó Magyar Irodalom Háza
konceptióját, Hubay úgy látta, „viszolyogató a Magyar Irodalom Házának terveiről tár-
gyalásra megküldött anyag, amelyben a magyar irodalom végzetesen súlyos problémái-
ról édeskeveset olvashattunk, ám annál többet – nagy egyszerűsételre valló részletességgel
– az írók feje fölé rendelt Közhasznú Társaság vezetőjének és titkárainak irigylésre méltó
fizetéseiről.” Hubay úgy vélte, „a nyomorba süllyedő írósnak, a kiadásnak, a könyv-
terjesztésnek, a folyóiratoknak, a könyvtáraknak – sokkal életbevágóbb – és a nemzeti

jövő sorsába vágóbb – ügyei vannak most annál, hogy éppen ki tekinti magát az egykori kitelepített edénygyáros Bajza utcai palotája pillanatnyi birtokosának. [...] A székház-ügyektől már csalánkiütést kapó közvélemény előtt ez a hajcihő beleillik a magyar társadalmukról alkotott összképbe és ügyesen eltakarja a magyar költészet és irodalom – e hétszáz év óta egyetlen épen, tisztán és veretlenül maradt nemzeti intézményünk – jelen nyomorúságát és baljós kiáltásait.” (Hubay, 1997. 143.). Hubay még nem tudhatta, hogy a PEN csak 2001 szeptemberéig maradhat véglegesnek remélt otthonában.

1997. november 21–23-án *A szabadság dzsungelében* hetedik budapesti találkozóját *A nyelvem én vagyok. A kisebbségi nyelvi jogok Európában* címmel rendezték, ugyan-csak a magyar és az erdélyi magyar PEN, valamint a Friedrich Naumann Alapítvány szervezésében. A meghívó szerint „A személyiség identitása és jogai összefüggenek a nyelvvel, amely maga is más és más képet mutat a történelemben, az anyanyelv jelentőségének felfedezésétől a mesterséges nyelvek felvetette problémáig. [...] Abban a térségben, ahol szomszédainkkal együtt élünk, egyre gyakrabban politikai konfliktusokká élesedik a nyelvi jogok kérdése. A PEN Charta szellemében a nemzetek közti megértésre és az idegen kultúrák iránti szolidaritásra amúgy is fogékony írókat hívjuk erre a konferenciára, akiknek hivatásuknál fogva sajátos, bensőséges és kreatív kapcsolatuk van a nyelvvel.”⁴⁰ Ez időtől kezdve, az írószervezet változatlanul súlyos anyagi helyzete ellenére, immár „fedél alatt” mind több tematikus és szerzői esetet, megemlékezést és konferenciát rendezett. *A szabadság dzsungelében* nyolcadik, utolsó találkozására 1998. december 3–5. között került sor. Hubay megnyitója szerint „írói vallomásoktól, szuverén művek írása során szerzett felismerésektől remélünk új és hitelesebb megközelítést egy oly század fináléjához, amely eddig is bővelkedett a pusztán józan ésszel alig megmagyarázható jelenségekben. S mint eddig is, most is igyekszünk olyan kérdést felvetni, amely az információknak és a napi banalitásoknak (nemezszer megtevesztő) özönében alkalmat adhat rá, hogy pár napig – legalábbis mi írók egymás közt – megpróbáljunk szót ejteni a lényegről, vagy amit annak vélünk. Ezúttal azokkal a hivatásunkat is érintő jelenségekkel szeretnénk szembenézni, amelyek Magyarországon és a szomszédos országokban nyugtalanítóan jelentkeznek (például az irodalmi műveltség megosztásában), ám tapasztalataink szerint a világ többi részében is érzékelhetőek, és az írói érzékenység sugarterében állnak.”⁴¹

A 21. század

A magyar PEN elnöki tisztét a 2001. április 23-i ünnepi közgyűlésen a tiszteletbeli elnöknek választott Hubaytól Görgey Gábor vette át. Görgey, aki 1994 óta a szervezet egyik alelnöke volt, 2008-ig állt az írószervezet élén, beleértve kulturális minisztersége rövid időszakát (2002–2003) is. A főtitkár Benyhe János lett (Temesi Ferenc 2001-től, Petőcz András 2002-től töltötte be az alelnöki tisztet). A régóta válságos helyzetben vergődő szervezet soron következő közgyűléseinek újra meg újra foglalkoznia kellett az elköltözéssel. A PEN irodáját ugyanis, miután 2001. szeptember 1-jétől véglegesnek remélt székhelyéről „hajszal híján az utcára került”,⁴² a Károlyi-palotából is mennie kellett, átmenetileg a Fészek Klubba helyezték. Az írószervezet ennek ellenére képviseltette magát a nemzetközi tanácskozásokon (világkongresszusokon, a VB-üléseken, tematikus írótalálkozókon), miközben a külföldi kollokviumokon való részvételt megelégnélő hazai tevékenységet mutató irodalmi rendezvények sora kísérte. A tanácskozások megemlékezésekkel, ünnepi köszöntőkkel, díjátadásokkal váltogatták egymást. Görgey elnöksége idején az írószervezet életének fontos része lett a havi klubnapok hagyományának felelevenítése. A nyári hónapok kivételével minden hónap első csütörtökén tartották a frissen felvett tagok „székfoglalóit”, a PEN-tagok könyvbemutatóit. Később Szócs Géza

meghonosította az irodalmi folyóiratok szerzőinek és szerkesztőinek bemutatkozását, miközben a Magyarországra látogató külföldi írók, költők, műfordítók és a vendéglátók újabb munkáinak sorozatos megismertetése jól egészítette ki a nyolcvanas-kilencvenes években végleg kisiklott műfordítói program újraindítását. *Márai, az európai polgár – a diktatúrák elkötelezett ellensége* címmel 2003. november 14–16. között Kassán rendeztek kollokviumot, ahol a magyar és a szlovák PEN képviselői a mexikóvárosi 69. világtalálkozóján (november 21–29.) képviselői álláspontjukat hangolták össze. A nemzetközi PEN 75. világtalálkozójára (2010. október 19–25.) *Szavak, szavak és semmi más* jelleggel került sor Európa akkori kulturális fővárosában, Linzben; Benyhe a Fordítási és Nyelvi Jogok Bizottságának munkájában vett részt. Az újabb tisztújító közgyűlés összehívását Benyhe október 23-i váratlan halála sürgette. Miután Görgey, aki a közgyűlésen betegsége miatt nem lehetett jelen, bejelentette, hogy elnöki teendőinek nem tud eleget tenni, lemondott, elnöknek Sumonyi Papp Zoltánt, főtítkárnak Rác Zsuzsát, tiszteletbeli elnöknek Görgeyt választották meg. Az új elnökség 2011. január 6-án ült össze az aktuális teendők, köztük a fiatal írók felvételének, a szervezet működési feltételeinek és a nemzetközi jelenlét biztosításának megbeszélésére.

Hubay Miklós 2011. május 7-én, 93 éves korában hunyt el. A magyar PEN a Petőfi Irodalmi Múzeummal közösen rendezett június 10-i felolvasóestjével emlékezett az íróra és nagy elnökére, a Digitális Irodalmi Akadémia egyik alapítójára. Mivel a 2011. december 7-i tisztújításkor Sumonyi Papp Zoltán (aki az elnökséget egy évre vállalta) Rác Zsuzsa főtítkárral együtt lemondott, az egyesület élére Szöcs Géza kulturális államtitkárt, főtítkárnak Tolvaly Ferencet, tiszteletbeli elnöknek Sumonyi Pappot, alelnöknek Csicsery-Rónay Erzsébetet, Petőcz Andrást, Temesi Ferencet, Tóth Évát és Turczy Istvánt választották meg. Programbeszédében Szöcs kijelentette: „El szeretném kerülni az ígérgetést, egyetlen dolgot szeretnék mégis megígérni, hogy az a kettősség, amely az én helyzetemben adott jelen pillanatban, nem fog problémát okozni a PEN munkájában. Voltak aggályok barátok és ellenségek részéről is, hogy egy kormánytisztviselői poszt és egy művészi struktúra vezetői pozíciója esetében lehet-e átfedés. Azt szeretném leszögezni, hogy bármilyen tisztség megbízottja vagyok is, politikai érdekeket ebben a szervezetben nem kívánok, és nem fogok érvényesíteni.”⁴³ Kifejtette továbbá, hogy a magyar PEN különleges kulturális diplomáciai szerepkörének sikeres betöltését alapszabály szerinti működéssel és a politikai hovatartozás szempontjának mellőzésével kívánja előmozdítani. 2014 októberében is úgy vélte, „az esztétikai értékek képviselete és promoválása mellett tágabb értelemben is meghatározó a bárhol létező PEN Cluboknak a lelkiismereti szabadság, a kifejezési, a véleményszabadság védelme, mint az irodalom számára kardinális értékeké. Az volna a cél, hogy olyan helyzetbe jusson a világ, és itt a jelentős írásbeli kultúrával rendelkező nemzetekről és államokról beszélünk, ahol nem csak cenzúra nincs, de öncenzúra se legyen. Éppen ezért az írók összefogását, különböző nemzetekhez, vallásokhoz, kultúrákhoz tartozó írók együttes érdekeit célozza a PEN Club sok-sok programja, igen változatos tevékenysége. Bevallottan törekednek a politikában gerjesztett feszültségeknek a csillapítására, egy olyan, globálisan érvényes közhangulatnak a megteremtésére, amelyben lehetetlenné válik az írók terrorizálása véleményük, nézeteik, állásfoglalásaik miatt.”⁴⁴

A 78. világtalálkozóra 2012. szeptember 9–15. között *Irodalom, média és emberi jogok* címmel a dél-koreai Gyeongjuban került sor. A magyar küldöttség főként a Média és Emberi Jogok Bizottságának vitájában vett részt, ahol a német PEN elnöke panaszt nyújtott be a magyarországi média helyzete miatt, és amelynek munkájában a magyar szervezet különösen a szlovák államnyelv-törvény és a romániai magyar iskolák ügyében volt érdekelt. Mivel a szlovák és a román PEN képviselői nem érkeztek meg a világtalálkozóra, a magyar indítványok megvitatása a 2013-as bledi konferenciára maradt. A kongresszus előtt Szöcs Géza nagy horderejű bejelentést tett: *A magyar PEN*

*Club Költészeti Nagydíjat alapít.*⁴⁵ A magyar PEN a díjjal azokat kívánja méltó elismerésben részesíteni, akiket „az emberi műveltség évezredei alatt felhalmozott szellemi és lelki vagyon, a nagy értékvonulatok igaz örökösének tartunk. Azokat a művészeket, akik legtöbbet tették a korszerű, a világ mai állapotával összhangban és szinkronban levő kulturális tudatformák megjelenítéséért és gazdagításáért, bekapcsolódva műveikkel hagyomány és megújulás örök dinamikájába. A nagydíj az első ismert magyar költő, a latinul alkotó Janus Pannonius nevét viseli. Értéke 50.000 euró.” A jutalom összege sokszorosát tette ki a szervezet pénzügyében legnagyobb díjának, Lord Rothermere 1931-es egyszeri adományának. Döntés született két műfordítói elismerés évenkénti kiosztásáról is, ezek összege 3–3 ezer euró.

A következő nemzetközi konferenciát *Irodalom – nyelv – nemzet* címmel 2012. szeptember 28.–október 1. között tartották a Petőfi Múzeumban. A rendezvény csúcspontja a Janus Pannonius Költészeti Nagydíj első kitüntetettjének kihirdetése volt: a nemzetközi zsűri⁴⁶ Lawrence Ferlinghettinek ítélte; műfordítói elismerésben Itámár Jáoz-Keszt (Keszt Péter) és Jávorszky Béla részesült. A 2012. évi rendes közgyűlésre december 6-án került sor. Szöcs szerint az elmúlt időben kedvezően alakultak az írószervezet nemzetközi kapcsolatai, ezt mutatta mindezekelőtt a pécsi írótábor sikere és a Janus Pannonius Költészeti Nagydíj fogadtatása, noha az utóbbin sokat rontott a „politikai ármány”. Ferlinghetti ugyanis, miután 2012 szeptemberében elfogadta jelölését a nagydíjra,⁴⁷ utóbb meggondolta magát, és a magyarországi média helyzete miatti tiltakozásként úgy látta helyesnek, hogy mivel a díj pénzügyi fedezetét nagy részben a kormány biztosítja, elfogadja a díjat, a vele járó összeget azonban „olyan alkotóknak szánja, akik a véleményszabadság, sajtószabadság, társadalmi elnyomás elleni küzdelem harcosai”. Válaszként Szöcs úgy tájékoztatta a költőt, hogy a kormányzati forrás kiküszöbölhető, majd elfogadva a pénz felhasználására vonatkozó javaslatát, kérte, nevezze meg támogatni kívánt jelöltjét, ilyen személy nemléte esetén pedig a magyar PEN és a Klub Rádió közös döntése alapján a leghátrányosabb helyzetű alkotók, „a roma költők, írók, festők, filmesek köréből válasszuk ki a kedvezményezetteket”. Ferlinghetti nemsokára sajtónyilatkozatban jelentette be, hogy a díjat nem veszi át. Szöcs szerint az eset fogadtatása arra vezethető vissza, hogy míg az amerikai költő jelölése nem foglalkoztatta a hazai sajtót, a visszautasítást botrányként tálalta, noha a magyar PEN-t „a legtisztább értékelvűség és a legnemesebb szándékok vezették a

A kongresszus előtt Szöcs Géza nagy horderejű bejelentést tett: A magyar PEN Club Költészeti Nagydíjat alapít. A magyar PEN a díjjal azokat kívánja méltó elismerésben részesíteni, akiket „az emberi műveltség évezredei alatt felhalmozott szellemi és lelki vagyon, a nagy értékvonulatok igaz örökösének tartunk. Azokat a művészeket, akik legtöbbet tették a korszerű, a világ mai állapotával összhangban és szinkronban levő kulturális tudatformák megjelenítéséért és gazdagításáért, bekapcsolódva műveikkel hagyomány és megújulás örök dinamikájába. A nagydíj az első ismert magyar költő, a latinul alkotó Janus Pannonius nevét viseli. Értéke 50.000 euró.” A jutalom összege sokszorosát tette ki a szervezet pénzügyében legnagyobb díjának, Lord Rothermere 1931-es egyszeri adományának. Döntés született két műfordítói elismerés évenkénti kiosztásáról is, ezek összege 3–3 ezer euró.

díjjal kapcsolatban, semmilyen szégyenkezésre nincs oka”.⁴⁸ A közgyűlésen a leköszönt Tolvaly Ferenc főtktár helyére Turczi Istvánt, alelnöknek Balázs F. Attilát választották meg. A 2012 őszen nekik ítelt Janus Pannonius műfordítói díjat Itámár Jáoz-Keszt (Keszt Péter) Arany János és a 20. századi magyar líra, főként Babits Mihály, Radnóti Miklós és Weöres Sándor új-héber nyelvre való átültetéséért, Jávorszky Béla a skandináv költészet magyar fordításáért vette át 2013. január 21-én.

2013. március 6-án Gara László műfordító tiszteletére rendeztek emlékestet, Hubay Miklós születésének 95. évfordulója alkalmából 2013. május 3-án tudományos emlékülést tartottak (Bíró, 2013). A Janus Pannonius Költészeti Nagydíj Alapítványa és Pécs város önkormányzata az 2013-as ünnepélyes díjátadást augusztus 28–30. között rendezte; a kitüntetésben Szimin Behbaháni, a kortárs perzsa irodalom meghatározó alakja részesült.⁴⁹ A 79. reyjkjavíki világkongresszust 2013. szeptember 9–12. között tartották több mint félszáz nemzeti központ mintegy kétszáz képviselőjének részvételével; az olasz PEN-t Szöcs Géza képviselte, aki a nemzetközi elnök kérésére kerekasztal-beszélgetéseken igyekezett elosztatni a magyar PEN működésével kapcsolatos politikai aggodalmakat. A 2014-es Janus Pannonius Költészeti Nagydíj átadási ünnepségét és a hozzá kapcsolódó rendezvényeket augusztus 29.–szeptember 1. között tartották Pécsen. A fődíjat Ali Esber Adonisnak (Adūnis Alī Ahmad Sa’īd) és Yves Bonnefoy-nak, a két műfordítói díjat Csehy Zoltánnak és Hannu Launonennek, az életműdíjat Gömöri Györgynek ítelték. Launonen azzal utasította vissza a díjat, hogy „a magyar kormány politikája az emberi jogok és a véleményszabadság szempontjából nem egyeztethető össze a Nemzetközi PEN Club alapelveivel”. Szöcs szerint „Launonen sem titkolja, hogy Budapesten beszélt valakivel, akitől információhoz jutott és ezt a döntést hozta”; az elnök úgy nyilatkozott „nem tudják és nem is nyomoznak utána, kitől informálódhatott a finn irodalmár”, a jövőben azonban csak az az író kapja meg a díjat, aki személyesen átveszi.⁵⁰ Adonisz *Tükör Orfeusznek* (2014) és Bonnefoy *Másik otthon* (2014) című, a nagydíj odaítélése alkalmából kiadott magyar nyelvű verseskötveit Szöcs Géza mutatta be a pécsi Palatinus szálló gálaestjén. A második bemutatóra ugyancsak Budapesten, az Abigail Galériában került sor. A 2015. évi Nagydíjat augusztus 31-án az amerikai Charles Bernsteinnak és az olasz Giuseppe Conte-nak ítelték.⁵¹ Bernstein *Beomlott mondatok* (2015) és Conte *Visszatérések tengerárja* című magyar nyelvű versesköteteit (2015) augusztus 27-én Szöcs Géza mutatta be az Országos Széchényi Könyvtárban a kitüntetettek, a fordítók és a szerkesztők, valamint a műfordítói életműdíjjal jutalmazott Makkai Ádám és Tomaso Kemeny zsűritag jelenlétében. A 2015. december 2-i tisztújító közgyűlés elnöki beszámolója után Szöcs a közeljövő terveiről szólva jelentette be a 2016-ban kilencvenéves Magyar PEN Club történetének megírását, Csapody Miklós két-kötetes monográfiájának kiadását (ld. Csapody, 2016). A negyven új tag felvételét követő tisztújítás után az elnökség személyi összetételében nem történt változás.

Csapody Miklós

a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézetének tudományos munkatársa.

Irodalom

A Nemzetközi PEN 63. Világkongresszusának határozata, Guadalajara, 1996. november 7–13. (1996). *A Hét*, 1996. november 29. 1.

Adonisz (2014). *Tükör Orfeusznek*. Ford. Boros Attila, Keresztény Kata, Mestyán Ádám, Molnár Miklós, Tüske László, Varga Mátyás. Budapest: Pluralica – Magyar PEN Club.

Bernstein, Ch. (2015). *Beomlott mondatok*. Válogatta, szerkesztette: Bollobás Enikő. Budapest: PEN Club – Pluralica.

Bíró Gergely (2013, szerk.). *Hubay Miklós-emlékkonferencia, 2013. május 3.* Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetek 6. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia.

Bonnefoy, Y. (2014). *Másik otthon*. Ford. Bárdos László, Förfköli Gábor, Gyuris Kata, Kovács Krisztina, Makádi Balázs, Sepsi Enikő, Szöcs Géza. Budapest: Pluralica – Magyar PEN Club.

Conte, G. (2015). *Visszatérések tengerárja*. Szerk. Székárosi Endre. Budapest: PEN Club–Pluralica.

Csapody Miklós (2016). *A Magyar PEN Club története: 1926–2016 [The History of the Hungarian PEN Club: 1926–2016]*. 1–2. Budapest: Magyar PEN Club.

Fónod Zoltán (2004). A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona 1918–2004. (Második, javított kiadás). Pozsony: Madách–Pozonium.

Gálfalvi Zsolt (1990). Őszi tűnődés a Duna mentén. *A Hét*, 1990. november 8. 1., 6.

Göbölös N. László (1991). „A szabadság dzsungelében”. *Kurír*, 1991. március 7. 12.

Hubay Miklós (1993). Vasedények? Cserépedények? (Tépelődés). *Magyar Nemzet*, 1993. augusztus 14. 18.

Hubay Miklós (1996). *Végtelen napjaim (Napló)*. Budapest: Ferenczy Könyvkiadó.

Hubay Miklós (1997). *Végtelen napjaim (Új folyam)*. Budapest: Elektra Kiadóház.

Író a szabadság dzsungelében (1992). Beszélgetés Gálfalvi Zsolttal. *Népszabadság*, 1992. szeptember 18. 8.

Lukácsy András (1997). A nyelvem én vagyok. *Magyar Hírlap*, 1997. november 24. 3.

Karácsony Zoltán (1991). „A szabadság dzsungelében”. Beszélgetés Hubay Miklóssal, a magyar PEN ügyvezető elnökével. *Élet és Irodalom*, 1991. április 14. 6.

m–ó (1991). Kormányzati felelősséget az irodalom támogatásában. *Magyar Nemzet*, 1991. március 19. 11.

Popély Árpád (2006). *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Vajda Miklós (2014). Franz Kafka budapesti ismerőse. Arcképvázlat Boldizsár Ivánról. *Holmi*, 9, 1036–1055.

Jegyzetek

¹ *Jegyzőkönyv* (1989. május 26.) 11. Gépirat. A másikként nem jelölt források a Magyar PEN Club irattárában. A szervezet új alapszabálya 1990. március 20-án lépett hatályba.

² Balla Kálmán elnök levele Vas Istvánhoz, Hubay Miklóshoz és Szász Imréhez. Pozsony, 1989. június 30. Gépirat autográf aláírással.

³ *A Magyar P.E.N. Club Pozsony tiltakozása az érsekújvári ERTÉ-STÚDIÓ ügyében*. Gépirat. 1989. november 10.

⁴ *Beszélgetés Szöcs Géza elnökkel*. www.bookfenc.blog.hu Utolsó letöltés: 2015. 02. 03.

⁵ Cím nélküli feljegyzés. Gépirat, keltezés nélkül (1990).

⁶ *Meghívó*. Nyomtatvány.

⁷ www.fustmilan.hu Utolsó letöltés: 2015. 10. 03.

⁸ Drexler Gábornak a Művelődési Minisztérium nemzetközi fűcsoportfőnökének levele Hubay Miklóshoz. D/1517/90. Tárgy: *A P.E.N. Club regionális konferenciája Magyarországon*. Budapest, 1990. május 31. Gépirat autográf aláírással.

⁹ *A Magyar PEN Club tervei az 1991-es évre*. Gépirat, keltezés nélkül.

¹⁰ Cím nélküli töredék. Gépirat.

¹¹ Szász Imre levele Györgyey Klárához. Budapest, 1990. december 5. Gépirat.

¹² Szász Imre levele Györgyey Klárához. Budapest, 1991. március 25. Gépirat.

¹³ *A Magyar P.E.N. Club Kosztolányi Alapítványa*. Budapest, 1991. április 11. Gépirat. Lásd még: *A Magyar PEN Club Kosztolányi Alapítványának a magyar irodalom fordítását pártoló tevékenysége*. Gépirat, keltezés nélkül (1992).

¹⁴ *Meghívó*. Budapest, 1992. augusztus 24. Gépirat.

¹⁵ Hubay Miklós levele Gallyas Csabának, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Könyv, Lap és Irodalmi Főosztálya vezetőjének. Budapest, 1992. október 8. Gépirat autográf aláírással.

¹⁶ Hubay Miklós: *A Magyar PEN Club munkájáról*. Gépirat, keltezés nélkül.

¹⁷ *A Magyar Pen Club 1992. évi támogatásának elszámolása az MKM Nemzetközi Főosztálya számára*. Hiv. sz. 80.977/92. Gépirat, keltezés nélkül.

¹⁸ Hubay Miklós levele Benyhe János braziliai magyar nagykövethez. Budapest, 1992. november 24. Gépirat autográf aláírással.

¹⁹ Hubay Miklós levele a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Könyv, Lap és Irodalmi Főosztályához. Tárgy: *sürgős, rendkívüli állami támogatás kérése: fordítói programjának folytatásához; valamint arra, hogy a Romániai Magyar PEN Centrum nemzetközi szereplését tovább is segíthesse*. Budapest, 1992. november 19. Gépirat.

²⁰ Hubay Miklós levele a Budapest Bank Budapestért Alapítványhoz. Budapest, 1993. április 28. Gépirat autográf aláírással.

²¹ Hubay Miklós levele Princz Gáborhoz, a Postabank és Takarékpénztár Rt. elnök-vezérigazgatójához.

- Budapest, 1993. június 24. Gépirat autográf aláírással. Komlós Aladár centenáriumáról: Hubay, 1993.
- ²² Hubay Miklós és Major Ottó levele Princz Gáborhoz. Budapest, 1993. december 21. Gépirat.
- ²³ Jegyzőkönyv. Gépirat, keltezés nélkül.
- ²⁴ A Magyar PEN Club pályázata. Társadalmi szervezetek, egyesületek pályázata 1994. és Hubay Miklós úv. elnök és Szász Imre főtitkár levele a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Irodalmi Főosztályának. Budapest, 1993. december 28. Gépirat.
- ²⁵ Jegyzőkönyv. 1994. február 25. Gépirat.
- ²⁶ Ungvári Tamás levele Pongrácz Tibor államtitkárhoz, az Állami Vagyonügynökség igazgatótanácsa elnökéhez. Budapest, 1994. március 3. Gépirat.
- ²⁷ Ungvári Tamás főtitkár feljegyzése az Intézőbizottságnak. 1994. április 8. Gépirat.
- ²⁸ Szász Imre levele Hubay Miklóshoz. Budapest, 1994. április 19. Gépirat autográf aláírással.
- ²⁹ Ungvári Tamás főtitkár és Lantos Józsefné gazdasági vezető levele Gallyas Csabának, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Könyv, Lap és Irodalmi Főosztálya vezetőjének. Budapest, 1994. június 2. Gépirat autográf aláírással
- ³⁰ A Friedrich-Naumann-Stiftung és a Magyar Pen Club meghívója. 1994. október 14. Gépirat
- ³¹ 1994. november 18. Gépirat. A levéllel minden jelenlévő egyetértett, később aláíróiveken csatalkoztak hozzá.
- ³² Zelnik József elnök levele Hubay Miklóshoz. Budapest, 1995. február 2. Gépirat autográf aláírással.
- ³³ Hubay Miklós Pen-elnök és Pröhle Gergely FNA-projektvezető tájékoztató levele. Gépirat autográf aláírással, keltezés nélkül.
- ³⁴ Hubay Miklós: *Odi et amo*. Gépirat keltezés nélkül
- ³⁵ Hubay Miklós körlevele. Budapest, 1995. november 22. Gépirat.
- ³⁶ A nemzetközi PEN „barcelonai, tehát katalóniai központú nyelvi jogi bizottsága 40 PEN Clubot, 34 egyéb szervezetet, 560 tudóst mozgósított, amikor arra szánta el magát, hogy egy chartát dolgozzon ki a témában.” (Lukácsy, 1997. 3.).
- ³⁷ Hubay Miklós felszólalása a Magyar Írószövetség 1995. nov. 18-i közgyűlésén. Gépirat (Budapest).
- ³⁸ Hubay Miklós levele a Belvárosi Távbeszélő Üzemnek. Budapest, 1996. január 31. Gépirat.
- ³⁹ Ungvári Tamás levele Földeák Ivánhoz. Budapest, 1995. december 7. Gépirat autográf aláírással.
- ⁴⁰ „A nyelvem én vagyok”. Meghívó. Nyomtatvány, keltezés nélkül.
- ⁴¹ Gépirat, keltezés nélkül (1998. december 3.). A találkozó végleges címe: *A kulturális örökség és a globalizálódás világkonfliktusa*. Meghívó. Nyomtatvány (1998).
- ⁴² Országimázs és PEN. www.valasz.hu/itthon/orzsagimazs-es-pen Utolsó letöltés: 2016. 08. 06.
- ⁴³ Szőcs Géza a Magyar PEN Club új elnöke. www.irodalmijelen.hu Utolsó letöltés: 2015. 12. 08.
- ⁴⁴ Beszélgetés Szőcs Géza elnökkel – Balta János írása. PEN Club-vezető először Aradon. www.krater.hu/hirek/beszelgetes Utolsó letöltés: 2016. 08. 21.
- ⁴⁵ Szőcs Géza: *A magyar PEN Költészeti Nagydíjat alapít* (Tájékoztató a Nemzetközi PEN dél-koreai Világkongresszusára, 2012. szeptember 10–15. *Janus Pannonius Költészeti Nagydíj*. L. még uo. 3–11. *Költészeti nagyhatalom lettünk?* www.irodalmijelen.hu (2012. okt. 2.) Utolsó letöltés: 2016. 08. 03. *A beatirodalom atyja kapta a Janus Pannonius-díjat*. www.mno.hu (2012. szept. 30.) Utolsó letöltés: 2015. 08. 26. A *Janus Pannonius Költészeti Nagydíj* című tájékoztatót tíz nyelven adták ki.
- ⁴⁶ Szőcs Géza elnök, Bollobás Enikő (Budapest), Tomaso Kemeny (Milano), Marjorie Perloff (Los Angeles), Edwin Thumboo (Szingapúr) és Dorin Tudoran (Washington).
- ⁴⁷ Szőcs Géza: *Ferlinghetti először elfogadta a Janus Pannonius-díjat*. www.gepnarancs.hu Utolsó letöltés: 2015. 12. 09.
- ⁴⁸ A Magyar PEN Club elnöke a Ferlinghetti-ügyről. www.litera.hu Utolsó letöltés: 2016. 02. 09.
- ⁴⁹ Szimin Behbaháni kapta a Janus Pannonius Költészeti Díjat. www.szabadsag.ro Utolsó letöltés: 2015. 12. 08.
- ⁵⁰ Nem veszi át a Janus Pannonius-díjat a finn író, Szőcs Géza visszaszól. www.konyves.blog.hu és Szőcs Géza epés levelet írt a díjat elutasító írónak. www.maszol.ro Utolsó letöltés: 2015. 12. 08.
- ⁵¹ L. az *Irodalmi Jelen* folyóirat *Janus Pannonius Költészeti Nagydíj 2015* című összeállítását (2015. okt. 112–121.), valamint: *Janus Pannonius Költészeti Nagydíj Charles Bernsteinnak és Giuseppe Conténak*. www.irodalmijelen.hu Utolsó letöltés: 2016. 08. 26. A jelöltek között volt Christian Bök, Leonard Norman Cohen, Giancarlo Majorion, Tom Raworth és Yang Lian, vö. *Janus Pannonius Költészeti Nagydíj...*